

ԼԻԱՆԱ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ՀԱԻ

**ՄԱՍՏԱՐԱՎՅԻ ՍՐԲԱՏԵՂԻՆԵՐԸ
ԵՒ ԴՐԱՆՑ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ
ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԱՅՈՒՄՆԵՐԸ**

Մաստարա գյուղը գտնվում է ՀՀ Արագածոտնի մարզում՝ Արագածի հարավարևմտյան փեշերին¹: Հեռավորությունը մարզկենտրոնից 58 կմ հյուսիս-արևմուտք է, Թալինից՝ 8 կմ հյուսիս, բարձրությունը ծովի մակերեւույթից՝ 1750 մ: Գյուղը մասնագիտական աղբյուրներում եւ արձանագրություններում հիշվում է Մազդարա անունով²: Ըստ Հ. եպս. Շահաթունյանցի՝ գյուղով անցել է Արքունի ճանապարհը, որտեղ եղել է «իջեւանատուն արքունի»³: Մաստարացիների նախնիները եկել են Սասունից, Կարսից, Բասենից, Խնուսից, Ալաշկերտից, Մուշից: Պահպանվել

¹ Տվյալ հոդվածը անդրադարձ է Մաստարա գյուղի սրբատեղիներին, նրանց հետ կապված հավատալիքներին եւ պատմությանը: Հոդվածում արտահայտվել են 2015 թ. հետազոտությունների արդյունքները: Բոլոր դեպքերում, եթե նշված չի թվագրության մասնագիտական աղբյուրը, թվագրությունը տրվում է ըստ բանասացների:

² Թ. Խ. Հակոբյան, Ստ. Տ. Մելիք-Բախշյան, Հ. Խ. Բարսեղյան, ՀՀ-ի եւ հարակից շրջանների տեղանունների բառարան (հետազայում՝ Տեղանունների բառարան), Երևան, 1991, հ. 3, էջ 707: Գյուղի անվան հետ կապված կան մի քանի ավանդազրույցներ: Ըստ դրանցից մեկի՝ «Երբ եկել են հարկերը տանելու, գյուղացիներն ասել են՝ «մասը տարան, մասը տարան», այստեղից էլ առաջացել է գյուղի անվանումը (բանասաց Գագիկ Ավետիսյան, 54 տ.): Ըստ մյուս ավանդության՝ «Հեթանոս Շիրակի տարածքում գտնվող հին Անիի յոթ մեհյանների սպասավորները ուզում են դարձի գալ ու խմոր են շաղախում: Այդ խմորը նախատեսված էր Բաղարշակերաց տոնի բաղարշները թխելու համար: Այն Ս. Թադեոս ու Ս. Բարդուղիմեոս առաքյալները պիտի Էջմիածին տանեին: Ճանապարհին՝ նրանց վրա գայլեր են հարձակվում: Հանկարծ հրաշքով հրդեհ է բռնկվում, ու գայլերը փախչում են, նրանք էլ կարողանում են փրկվել: Երբ առաքյալները բացում են խմորը, տեսնում են՝ կրակից նկանակ է թխված, վրան՝ խաչված Հիսուսի պատկերը, որն էլ տանում են Էջմիածին: Այն տեղը, որտեղ տեղի է ունենում գայլերի հարձակումն ու հրդեհը, կոչվում է Մաստարա, քանի որ առաքյալները Էջմիածին «մաս տարան» (Կ. Չալիկյան ԴԱՆ, ՀՀ Արագածոտնի մարզ, գյուղ Մաստարա 1971 թ., բանասաց՝ Թորգոմ Մաթեոսյան (61տ.):

³ Հ. եպս. Շահխաթունյանց, Ստորագրություն կաթողիկէ Էջմիածնի եւ հինգ գաւառացի Արարատայ, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2015, էջ 236:

են հին գյուղատեղիի (նախկինում՝ Քյոհնա /Հին/ Մաստարա) եւ հին գերեզմանոցի մնացորդները⁴: Մաստարայի բնակիչները կրողն են հայկական բանահյուսութեան գոհարների, որոնցից մեկը՝ Մաստարայի հորովելը, հրատարակում ենք այս աշխատանքում⁵: Մաստարան բավականին հարուստ է նաեւ պատմական հուշարձաններով, որոնց թվում կարեւոր տեղ են գրավում սրբատեղիները. նրանց կանգրադառնաք ստորեւ:

Ս. Սյրեպիանոս Նախավկա. Գյուղի հյուսիսարեւմտյան բարձրունքի վրա պահպանվել են միջնադարյան ամրոցի ավերակները եւ հնագույն մատուռի տեղում կառուցված Ստեփանոս Նախավկայի եկեղեցին (ԺԷ. դար), ըստ ժողովրդական անվանման՝ Նըխավիկ: Ս. Ստեփանոս Նախավկան վերակառուցվել է 1875 թ.՝ Պետրոս Հակոբի Տեր-Պետրոսյանի կողմից: Ամեն տարի Ս. Զատիկի (Ս. Հարություն) հաջորդ կիրակի օրը նշվում է սրբի տոնը, որը հայտնի է նաեւ «Կանաչ-Կարմիր» կիրակի անունով: Սրբավայրի շրջակայքից մարդիկ փոքրիկ քարեր են վերցնում, տանում եւ փակցնում եկեղեցու խորանի աջ կողմում գտնվող սալի վրա՝ նախապես երեք անգամ քարը սալի վրա վեր ու վար անելով: Եթե քարը կպած է մնում, նրանց ցանկութունը կատարվում է: Նախավկա գալիս են ուխտավորներ նաեւ տարբեր տարածաշրջաններից (Երեւանից, Շիրակից, Թալինից, հարակից գյուղերից ու վայրերից)՝ մոմ վառելու, մատաղ անելու: Մատաղ են անում աքաղաղ, աղավնի, գառ, ոչխար: Հիմնականում այցելում են երիտասարդ սիրահարները: Նախավկայի ճանապարհին սալոթի ծառ կա, որի ճյուղերին ուխտավորները թաչկինակներ, լաթերի կտորներ են կապում՝ երազանքները կատարվելու ակնկալիքով⁶:

Ս. Հովհաննես. Միջնադարյան Հայաստանի հնագույն կառույցներից մեկը Մաստարայի սուրբ Հովհաննես եկեղեցին է, որը Թ. Թորոմանյանը

⁴ Հին Մաստարայի ավերման հետ կապված կա հետևյալ ավանդությունը. Մաստարայի իշխանի աղջկան սիրահարված է լինում մի վիշապ օձ: Երբ օձը փորձում է նրան համբուրել, աղջիկը նրան վերցնում և նետում է վառվող թոնիքը: Դրանից հետո օձերը հարձակվում են գյուղի վրա և կործանում գյուղը (ԴԱՆ, Մաստարա, 2015 թ., բանասաց՝ Ազատ Ավետիսյան, 60տ): Այս նույն առասպելի եւս մեկ տարբերակ ավարտվում է այսպես. օձը թոնքի մեջ պայթում է, թոնիքը լցվում է ջրով, որից ջրհեղեղ է լինում, և Մաստարան կործանվում է (ՀԱԻ արխիվ, «Պիոներ կանչ»-ի արխիվ, թղթ. 4, էջ 47): Մեկ այլ առասպելի համաձայն՝ «Հին Մաստարայում մի կին հաց թխելիս է լինում, այդ պահին օձ է մտնում թոնրատուն: Կինը օձին վերցնում թոնիրն է գցում: Օձը սուր ճիչ է արձակում: Նրա ճեղքից շատ օձեր են հավաքվում ու դուրս են բշտում մարդկանց Հին Մաստարայից» (Լ. Սիմոնյան, Կ. Հովհաննիսյան, ԴԱՆ, ՀՀ Արագածոտնի մարզ, գյուղ Ակունք, 2015 թ.): Մեկ այլ տարբերակում գյուղը կործանվել է երկրաշարժից:

⁵ Բանասաց Թորգոմ Մաթեոսյանի երգած հորովելը գրառել է Կարո Չալիկյանը, ում թույլտվությամբ այն հրատարակում ենք այս հոդվածում առաջին անգամ:

⁶ ԴԱՆ, Մաստարա, 2015 թ.:

Թվագրում է է. դ.⁷, իսկ Բ. Առաքելյանը եւ այլք՝ Ջ. Դարից ոչ ուշ⁸: Արտաքին ճակատների առանձին հատվածներ վնասվել են, տեղ-տեղ նկատելի են վերաշարումներ, ամբողջովին նոր են շարված թմբուկի քիվից վեր ընթացող երկու շարքերը, որոնք ավելացված են որպես գմբեթի սալածածկ տանիքի հենարան⁹:

Եկեղեցու արեւմտյան եւ հարավային պատերին կան է. դ. կեսին պատկանող երեք շինարարական արձանագրություններ, ըստ որոնց՝ տաճարը կառուցել է Գրիգորիս վանականը. «Գրիգորիսը շինեց Մաստարայի եկեղեցին Գնունեաց Թեոդորոս եպիսկոպոսի օրոք»: Ենթադրվում է, որ վանականի արձանագրությունները վերաբերում են եկեղեցու վերանորոգմանը¹⁰:

Մինչեւ ԺԸ. դարը եկեղեցին չընթացած է եղել բարձր պարիսպով, որը 1889 թ. քանդել են եւ տաճարը վերանորոգել¹¹: 1935 թ. փակումից հետո կրկին վերաբացվել է 1993 թ.: Խաչը եւ զանգերը նույնպես այդ թվականին են տեղադրվել: Ըստ տեղեկությունների՝ տեղադրողը Աշոտ Սարգսյանն է¹²:

Համաձայն եկեղեցու ներսի վիմագիր արձանագրության՝ եկեղեցին հնում կոչվել է Ս. Աստվածածին, սակայն արդեն Շահխաթունյանցի օրոք վերանվանված է եղել Ս. Հովհաննես¹³: Գյուղի անվան առաջացման տարբերակներից մեկը կապված է այս եկեղեցու հետ: «Երբ այստեղով տանելիս են եղել Ս. Հովհաննեսի դիակը, գյուղացիք խնդրել են, որ նրանից մի մաս տրվի իրենց: Ստանալով այն՝ նրանք գյուղում եկեղեցի են շինում եւ աջը դնում մեջը: Դրանից հետո գյուղի անունը կոչում են Մաստարա, որը նշանակում է մասը տարան»¹⁴:

Եկեղեցում հավուր պատշաճի կատարվում են բոլոր ծիսարարողությունները:

Թուխ Մանուկ. Թուխ Մանուկ մատուռը գտնվում է Ս. Հովհաննես եկեղեցուց հարավ՝ մերձակա տներից մեկի՝ Թադեոսյանների այգում: Մա-

⁷ Թ. Թորոմանյան, Նյութեր հայկական ճարտարապետության պատմության, երկու հատորով, հ. 1, Երևան 1942, էջ 69:

⁸ Բ. Ն. Առաքելյան, Լ. Ա. Բարսեղյան եւ ուրիշներ, Հայկական ճարտարապետության պատմություն, 6 հատորով, հ. 3, Երևան, 2004, էջ 55:

⁹ Նույն տեղում, էջ 52:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 55, տողատակ:

¹¹ «Տեղանունների բառարան», Երևան, 1991, էջ 708:

¹² ԴԱՆ, Մաստարա, 2015 թ., բանասաց՝ Զինա Գետրոյան (58տ):

¹³ Հ. Եպս. Շահխաթունեանց, նշվ. աշխ., էջ 236:

¹⁴ Ա. Ղանալանյան, Ավանդապատում, Երևան, 1969, էջ 163:

տուռը թվագրվում է ԺԳ. դարով¹⁵: Ըստ մատուռի ետեւի մասում ամրացված ցուցանակի՝ այն կառուցվել է ԺԷ.-ԺԸ. դդ.: Արտաքին արձանագրություններից մեկի համաձայն՝ այն վերանորոգվել է 1901 թ. Գասպար Պողոսյանի կողմից: Թուխ Մանուկի հարեւանությամբ բնակվող եւ սրբավայրը խնամող Արծվիկ Թադեւոսյանը պատմում է, որ ինքը տեսել է Թուխ Մանուկին՝ երիտասարդ, չեկ մազերով, կապուտաչյա տղայի, եւ խոսել է հետը¹⁶: Այստեղ պատմեցին մի քանի դեպքեր՝ կապված սրբի զորության հետ: Հրանուշ Թադեւոսյանը վկայում է, որ Գյուլմրիից մի կին երեխա չի ունեցել, երազում տեսել է Մաստարայի Թուխ Մանուկը, եկել, մոմ է վառել եւ որոշ ժամանակ անց երեխա է ունեցել ու անունը Թուխ Մանուկ դրել: Անցել է 17 տարի, բայց նրանք ամեն տարի երեխայի ծնունդի օրը գալիս են մատուռ եւ մատաղ անում¹⁷: Արծվիկ Թադեւոսյանի պատմելով՝ մի հիվանդ կին երազ է տեսնում, որ պետք է գնա Մաստարայի Թուխ Մանուկ: Կինը դժվարությամբ էր քայլում, նրան օգնելով տանում են մատուռ, երբ մատուռից դուրս է գալիս, նա քայլելով հեռանում է: Թադեւոսյանները պատմում էին նաեւ, որ ձմռանը մատուռի դուռը թելով կամ մետաղյա լարով են կապել, որպեսզի անձրեւ, ձյուն չլցվի ներս, սակայն առավոտյան տեսել են, որ թելը կարծես դանակով կտրած լինի: Դրանից հետո դուռը միշտ բաց են թողել: Հրանուշ Թադեւոսյանը պատմում է, որ պատի վրա մեծ քար է եղել, որը դրված էր կողքի, սուրբը եկել է երազում եւ ասել՝ «Իմ քարը դրե՛ք նույն տեղը»: Նրանք կատարել են սրբի պահանջը: Տանտերերը նաեւ պատմում են, որ այգու մեջ՝ մատուռի մոտ, կենդանի օձ կա՝ գլխին թագ: Մատուռը չունի ուխտագնացության հատուկ օր, գալիս են տարբեր օրերին տարբեր վայրերից՝ մոմ վառելու, աղոթելու, մատաղ անելու:

Ս. Մեռեղիարոց. Ս. Հովհաննես կաթողիկեի կողքին գտնվող Ս. Մեռել-հարոց մատուռը ԺԶ. դարի կառույց է¹⁸, վերանորոգվել է 1975 թ.: Ըստ բանասաց Արեգնազ Հակոբյանի՝ իր պապերը գաղթել են Մուշից՝ իրենց հետ բերելով Նարեկ¹⁹: Գյուղապետարանը Արեգնազի պապին՝ Ավետիս Տեր-Մարգարյանին, որպես եկվորի, առաջարկել է կով, սակայն պապը հրաժարվել է եւ փոխարենը ստանձնել մատուռի խնամակալությունը: Նախկինում տները շատ փոքր են եղել, երբ մարդ է մահացել, բերել-

¹⁵ «ՀՀ բնակավայրերի բառարան», 2008, էջ 131-132:

¹⁶ ԴԱՆ, Մաստարա, 2015 թ., բանասաց՝ Արծվիկ Թադեւոսյան (57 տ.):

¹⁷ ԴԱՆ, Մաստարա, 2015 թ., բանասաց՝ Հրանուշ Թադեւոսյան (87 տ.):

¹⁸ «ՀՀ բնակավայրերի բառարան», էջ 131-132:

¹⁹ ԴԱՆ, Մաստարա, 2015 թ., բանասաց՝ Արեգնազ Հակոբյան (42 տ.):

Նկ. 1. Ս. Ստեփանոս Նախավկա եկեղեցին (լուսանկարը՝ հեղինակի)

Նկ. 2. Ս. Հովհաննես եկեղեցին փակվելուց (1935 թ.) առաջ (լուսանկարը՝ Էդուարդ Մարգարյանի) եւ վերաբացումից (1993 թ.) հետո (լուսանկարը՝ հեղինակի)

դրել են այդ մատուռի մեջ, որ հարուժյուն առնի²⁰, նրա պապն էլ գիշերը պահակ է նստել: Մատուռի վերանորոգումից հետո այլևս մահացած մարդ չեն բերել: Նախկինում մատուռը եղել է փայտից եւ գմբեթարդ, երբ վերանորոգել են, ձեւը եւ չափերը փոխվել են: Վերանորոգումների ժամանակ հարեւանուհի Սաթիկին երազում գալիս է սուրբը եւ ասում. «Եթե հիմքս քանդեք, տունդ կքանդեմ»: Չեն լսում եւ քանդում են մատուռը, նոր քարերով կառուցում: Որոշ ժամանակ անց վերանորոգողի երկու տղաները մահանում են, ինչը կապում են սրբի դժգոհության հետ: Մատուռում դրված Նարեկը գողացել են, հետո դժբախտ դեպք է տեղի ունեցել գողացողի ընտանիքում. ետ է վերադարձրել, սակայն հետո նորից են գողացել եւ մինչեւ այժմ չեն վերադարձրել: Սուրբը պարբերաբար խոսում է տանտիրուհու հետ, նրան երազ գալիս, զգուշացնում: Արեգնազը պատմում է, որ սուրբը սպիտակ մորուքով ծերունի է: Բանասացի հայրը էրետիկ (մաշկային հիվանդություն) է բուժել: Սրբից տրված այս շնորհը անցել է ազգականներից մի քանիսին:

Սուրբ Խաչ. Գյուղի հարավարեւելյան բլրալանջին գտնվում է «Սուրբ Խաչ» (1223 թ.) կոչվող խաչքարը²¹: Նախկինում դրանք երեքն են եղել, սակայն երկուսն ընկել են: Ըստ սովորության՝ տեղի բնակչությունը, հատկապես երիտասարդ սիրահարները, գնում են «Սուրբ Խաչ»՝ խաչքարին քարեր են քսում, եթե քարերը կպած են մնում խաչքարին, ցանկությունները կատարվում են:

Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ. Մատուռը գտնվում է գյուղամիջում (ԺԹ. դ.), իր նախնական ձեւի մեջ եղել է հացատան մի անկյունում: Ըստ բանասաց Կիմա Սարգսյանի (նրան էլ պատմել է իր սկեսուրը), երբ թուրքերը հարձակվել են գյուղի վրա, տանտերը թաքնվել է թոնրի մեջ: Թուրքերը կողոպտելով իրենց հետ վերցրել են նաեւ Ավետարանը եւ խաչը: Հեռանալու պահին խաչը ընկել է թոնրի վրա, թալանողները չեն հանդգնել կռահալ ու վերցնել խաչը եւ չեն իմացել, որ այնտեղ թաքնված մարդ կա, եւ այդպես տանտերը փրկվել է: Սակայն հետագայում մատուռը խարխվել եւ փուլ է եկել: Նոր տանտերերը մի քիչ հեռու նոր փոքրիկ մատուռ են կառուցել, խաչն ու նվիրատվությունները դրել մեջը: Տանտիրուհին նշում է, որ սուրբը շատ գորավոր է. իր տղային գերությունից փրկել է, եւ նրանք ամեն տարի մատաղ են անում²²:

²⁰ Ըստ բանասացի:

²¹ «Տեղանունների բառարան», Երևան, 1991, էջ 708:

²² ԴԱՆ, Մաստարա, 2015 թ., բանասաց՝ Կիմա Սարգսյան (62 տ.):

Ս. Գրիգոր. Մատուռը գտնվում է գյուղամիջում՝ դեպի հյուսիս-արևմուտք, ճանապարհի հանգույցում: Նախկինում (ԺԷ. դար)²³ մատուռը եղել է խոր փոսի մեջ: Մատուռի խնամակալությունը զբաղվել է Աշոտ Սարգսյանը: Ըստ բանասաց Զինա Գեորգյանի՝ համագյուղացիներից Գոհար անունով մի աղջիկ երազ է տեսնում, որտեղ սուրբը նրան ասում է, որ ինքը մրսում է, եւ իրեն պետք է վերեւ հանեն: Հայտնում է նաեւ, որ այդ ընտանիքում տղա պետք է ծնվի, ու նրա անունը Հովնան պետք է դնեն: Իսկապես, այդ ընտանիքում ծնվում է արու զավակ, եւ Աշոտ Սարգսյանը 1977 թ. վերեւում նոր մատուռ է կառուցում, մինչդեռ հինը եւս պահպանվում է մինչեւ այսօր: Հավատացյալներն այցելում են միայն վերեւի մատուռը, իսկ հինը շարունակում է խնամվել, բայց մոմավառություն կամ ծիսական այլ նպատակով չի գործածվում²⁴:

Ս. Մարնանար. Մատուռը գտնվում է Ս. Հովհաննես եկեղեցի տանող ճանապարհի ձախ հատվածում՝ Ապրիկյանների այգում: Ըստ բանասաց Սուսաննա Ապրիկյանի՝ սուրբը եղել է մարագի մեջ՝ խոր փոսում: Տան մեծ տատիկը՝ Բուրաստանը, որը Սուսաննայի սկեսուրն էր, պատմել է, որ երազում միշտ ձի էր գալիս, ու մատուռը (մարագը) միշտ դղրդում էր: Երազում նաեւ ձայն էր գալիս, որն ասում էր՝ պետք է նույն հիմքի վրա վերեւում կառուցվի մատուռ: 2005 թ. եղբայրներ Արամ եւ Հայկազ Ապրիկյանները հին մատուռի տեղում կառուցում են նոր մատուռ²⁵: Պատճառը, թե ինչու է մատուռը կոչվում Մատնահար, բանասացը չգիտի:

Ս. Հակոբ եւ Ս. Հովհաննես. Մատուռները գտնվում են Ս. Ստեփանոս Նախավկա տանող ճանապարհի աջ մասում: Ավանդություն համաձայն՝ զույգ եղբայրներ են եղել եւ կողք կողքի կառուցել են փոքրիկ մատուռներ: Բանասաց Սամվել Վարդանյանի պապը՝ Մրդոն, 1828 թ. սովորել է Մշո Ս. Կարապետ վանքում: Սովորելու տարիներին նրան երկու սրբի մասունք են տալիս՝ արծաթե խաչ եւ ճկույթի մասունք: Երբ գաղթում են գյուղ, նա իր հետ բերում է այդ մասունքները: Իրենց տան կողքին մարագի մեջ լքված սրբավայր է լինում, իր հետ բերած մասունքները դնում է այդ սրբավայրում: Սակայն հետագայում այդ մասունքները գողանում են: Նրա մահից հետո տղաները՝ Համո եւ Սոխակ Վարդանյանները, վերակառուցում են այդ մատուռը եւ կոչում Ս. Հակոբ (1972 թ.): Իսկ նրանց

²³ «ՀՀ բնակավայրերի բառարան», էջ 131-132:

²⁴ ԴԱՆ, Մաստարա, 2015 թ., բանասաց՝ Զինա Գեորգյան (58 տ.):

²⁵ ԴԱՆ, Մաստարա, 2015 թ., բանասաց՝ Սուսաննա Ապրիկյան (72 տ.):

Հորեղբոր տղան կառուցում է սբ. Հովհաննեսը (1966 թ.)²⁶: Մատուռների խնամակալությունը զբաղվում է Վարդանյանների ընտանիքը:

Ս. Գայանն. Ս. Գայանն մատուռը գտնվում է գյուղի վերին հատվածում՝ դեպի Ծաղկասար տանող ճանապարհի աջ մասում: Մատուռը կառուցվել է 2015 թ. Խոսրով Թադևոսյանի կողմից: Բանասաց Խոսրով Թադևոսյանի պատմելով՝ մատուռը կառուցել են իր քրոջ՝ Նելլիի երազի հիման վրա: Երազում սուրբը նրա հետ խոսել է, ցույց տվել իր տեղը՝ ասելով. «Մաքրե՛ք աղբը, կառուցե՛ք սուրբ, իմ անունն է Գայանն»: Սակայն բանասացը նշում է, որ ինքը այդ ամենին թերահավատորեն է մոտեցել, եւ մատուռի կառուցումը ձգձգվել է: Որոշ ժամանակ անց նա ավտովթարի է ենթարկվում, որից հետո նրա ընկեր Գարիկն ասում է. «Արի քանդենք-բացենք սուրբը, թե չէ ավելի վատ փորձանքների մեջ կընկնես»: Քանդելով, գտնում են մի քար, որի հիման վրա էլ կառուցում են փոքրիկ մատուռ²⁷: Մատուռի խնամակալությունը զբաղվում են Խոսրովն ու իր ընտանիքի անդամները:

Շեկ Ավետարան. Մատուռը գտնվում է գյուղի վերին հատվածում՝ դեպի Հյուսիս: Բանասաց Շողիկ Ն.-ի պատմելով՝ 30-ական թթ. իր ամուսնու պապը՝ Նելսոն, որն ապրել է Արթիկի Ղըրխազգիրման (Հնաբերդ) գյուղում, գալիս է Մաստարա եւ տեսնում, որ այստեղ ապրելու պայմաններն ավելի բարվոք են, որոշում է տեղափոխվել այս գյուղ²⁸: Մաստարայում նա ամուսնանում է Թագուհու հետ: Նրանք տուն չեն ունենում: Մի օր Թագուհին երազ է տեսնում, որտեղ սուրբը ասում է, որ ինքը Շեկ Ավետարանն է. «Եկե՛ք, ինձ հողի տակից հանե՛ք ու դարձե՛ք ձեզ տուն» (տան տեղում փլատակներ են լինում): Քանդում են, փլատակների տակից հանում են խաչքարը, մոմլատե կտորի մեջ փաթաթված գիրքն ու խաչը: Այդ տեղում մատուռ են սարքում՝ մասունքները դնելով մեջը, իսկ կողքին՝ մի սենյակ, որտեղ իրենք են ապրում: Շողիկի սկեսուրը՝ Աստղիկը, պատմել է, որ ինքը տեսել է սրբին, ավելի ճիշտ՝ սրբերին: Նրանք ամուսիններ են եղել՝ չեկ մազերով, ուռենու ճյուղերից հյուսած մեծ կողովի մեջ գույգ երեսաներ են դրված եղել ու կարծես կղզու վրա լինելին՝ շրջապատված ջրով: Աստղիկ տատը հավատքով կին է եղել: Մատուռը կառուցելուց հետո, ով բանակ գնալուց առաջ եկել ու մոմ է վառել, նա մատուռին նվիրաբերած ասեղնագործ թաշկինակներից մի փոքրիկ կտոր

²⁶ ԴԱՆ, Մաստարա, 2015 թ., բանասաց՝ Սամվել Վարդանյան (59 տ.):

²⁷ ԴԱՆ, Մաստարա, 2015 թ., բանասաց՝ Խոսրով Թադևոսյան:

²⁸ ԴԱՆ, Մաստարա, 2015 թ., բանասաց՝ Շողիկ Ն.:

է կտրել ու ամրացրել նրանց հագուստին: Եվ բոլոր գնացածները ողջ-առողջ հետ են վերադարձել, իսկ այդ փոքրիկ կտորը հետ են բերել մատուռ ու դրել փոքրիկ արկղի մեջ:

Ս. Մարգիս. Մարդասպանի ձորում²⁹ է գտնվում Ս. Սարգսի ձիու պայտի տեղը: Երբ զորավար սուրբն անցել է այդտեղով, նրա ձին կոխել է քարը, եւ պայտը դրոշմվել է քարի վրա: Մի քանի տարի առաջ գյուղացի եղբայրներ Մկրտիչ եւ Գարիկ Վարդանյանները այդ սալի վրա կառուցել են փոքրիկ մատուռ՝ պայտի դրոշմը թողնելով ներսում: Ձորը բավականին հեռու է գյուղից, եւ ոչ բոլորը գիտեն եւ կարող են գնալ մատուռ³⁰:

Ձորի ձգնավոր. Ըստ հայտնի ավանդազրույցի՝ «Հնում վերելից ջուրն եկել- թափվել է ձորը, եւ դրանից լիճ է գոյացել: Դեւը եկել, ջուր է խմել, լողացել ու խաղացել լճի մեջ»: Այդ պատճառով տեղը կոչվել է Դեւախաղ³¹: Տարբեր ժամանակներում տեղաբնակները միշտ վախեցել են «Պոչիկ ձորի»³² Դեւախաղից՝ մտածելով, թե իբր ջուրը կախարդում, ներս է քաշում: Գյուղացիներն ասում էին, որ այդ ձորից միշտ զգուշանալով՝ նույնիսկ անասուններ չեն տանում արածեցնելու³³: Ուշադիր նայելով՝ կարելի է նկատել ձորը եզրագծող, իրար վրա շարված սալաքարերը: Աջ կողմում՝ դեպի քարհանք տանող կողմի վրա՝ ժայռն ի վեր, հնագույն ժամանակների բնակավայրեր են, դեպի լեռան խորքերը տանող քարանձավներ, որոնց մուտքը սկսվում է քարե աստիճաններով: Այստեղ կա սուրբ՝ Ձորի ձգնավոր եկեղեցին, որը քարհանքից սողացող ավազների տակ է մնացել:

Գյուղում կան նաեւ երկու Ս. Մինասներ, որոնց մասին ավանդույթներ եւ պատմություններ հայտնի չեն:

Ս. Մինասը, որը կառուցվել է 1978-79 թթ. Աշոտ Կարապետյանի կողմից, գտնվում է իր այգու վերջում: Ներկայումս կառուցողը մահացել է, իսկ նրա ընտանիքի անդամները գյուղում չեն բնակվում, եւ սրբի պատմության մասին ոչ ոք որեւէ տեղեկություն չունի:

Ս. Մինասը կառուցվել է 1971 թ. Վազգեն Առաքելյանի կողմից եւ գտնվում է հին գերեզմանոցի հարեւանությամբ: Մատուռի խնամակա-

²⁹ Ձորը կոչվել է Մարդասպանի, որովհետեւ 20-30-ական թթ. այդտեղ մարդ են սպանել:

³⁰ ԴԱՄ, Մաստարա, 2015 թ., բանասաց՝ Ազատ Ավետիսյան (60 տ.):

³¹ Լ. Սիմոնյան, Կ. Հովհաննիսյան, ԴԱՄ, ՀՀ Արագածոտնի մարզ, գյուղ Մաստարա, 2015 թ., բանասաց՝ Արեգնազ Հակոբյան (42 տ.):

³² Ձորակը նեղ լինելու պատճառով ստացել է այդ անվանումը:

³³ ԴԱՄ, Մաստարա, 2015 թ., բանասաց՝ Ազատ Ավետիսյան (60 տ.), Հարութ Սարգսյան (71 տ.):

Մաստարայի հորովել Զարուհե

Զարուհե, Զարուհե...
 Զարուհե...
 Զարուհե...
 Զարուհե...
 Զարուհե...
 Զարուհե...
 Զարուհե...
 Զարուհե...
 Զարուհե...
 Զարուհե...

լուծյամբ զբաղվում են նրա ընտանիքի անդամները: Սակայն նրանք մատուռի ստեղծման պատմության եւ անվան հետ կապված ավանդազրույցներին տեղյակ չեն: Այստեղ գալիս են մոտակա վայրերից՝ մոմ վառելու, իրենց ցանկությունները իրականություն դարձնելու ակնկալիքով:

Այսպիսով, Մաստարա գյուղը բավականին հարուստ է հին եւ նոր սրբատեղիներով, որոնց մեծ մասն առ այսօր ուխտավորներ ունի, իսկ մի մասի վերաբերյալ պահպանվել է նաեւ հարուստ բանահյուսություն: Մաստարայի սրբավայրերը ժողովրդի հետեւյալ փափագներն իրականացնելու նպատակն ունեն. երեխա տալը, հիվանդների բժշկումը, զինվորների պահպանությունն ու ճանապարհորդների պաշտպանությունը: Տեղի Ս. Հովհաննես կաթողիկե եկեղեցին Հայաստանի պատմա-ճարտարապետական գոհարներից է, որ առ այսօր պահպանում է իր հոգեւոր-ծիսական գործառույթները: Ս. Ստեփանոսը գյուղի ամենակարեւոր ուխտատեղին է, որի ուխտը մեծ հանդիսություն է տոնվում է Կանաչ-Կարմիր կիրակի օրը: Թուխ Մանուկ սրբավայրը հիմնականում կապված է սրբի՝ երեխա տալու եւ հիվանդների բժշկման հետ: Սիրելի ուխտատեղի է նաեւ Ս. Մեռելահարոցը, ուր հատկապես էրեւիկի (մաշկային հիվանդություն) բուժման նպատակով են այցելում: Ս. Խաչ խաչքարը հիմնականում այցելում են երիտասարդները: Մաստարայի մյուս սրբավայրերը՝ Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը, Ս. Գրիգորը, Ս. Մատնահարը, Ս. Հակոբը, Ս. Հովհաննեսը, Ս. Գայանեն, Շեկ Ավետարանը, երկու Ս. Մինասները նույնպես զորավոր սրբեր են, եւ այնտեղ մարդիկ մեծ հավատքով են այցելում: Տեղի սրբերն ու սրբատեղիները, բացառությամբ Ս. Ստեփանոս Նախավկայի, չունեն ուխտազնացության հատուկ օր: Ուխտավորները գալիս են բոլոր օրերին եւ տարվա բոլոր եղանակներին: Այցելում են ինչպես տեղացիները, այնպես էլ ուխտավորներ տարբեր վայրերից:

РЕЗЮМЕ

Село Мастара богато древними и новыми святынями, большая часть которых по сей день имеет паломников. Св. Степанос - самая главная святыня села, паломничество к которой празднуется большой торжественностью в Зеленое-Красное воскресенье. Местная церковь - собор Св. Ованнес, является жемчужиной Армянской исторической архитектуры. Она по сей день сохраняет свои духовно-ритуальные функции. Святыня Тух Манук в основном связана с дарованием детей и исцелением больных. Любимой святыней является часовня Св. Мерелхароц, которую посещают особенно для исцеления эретика (кожная болезнь). Св. Хач по-

сещают в основном молодые люди. Другие святыни Мастары - св. Григор Просветитель, св. Григор, св. Матнахар, св. Акоп, св. Ованнес, св. Гаяне, Шек Аветаран, две часовни св. Минаса также играют весомую роль. Местные святыне и святыни, кроме св. Степаноса Нахавка, не имеют специальных дней паломничества. Паломники приезжают в любой день и в любое время года. Посещают как местные, так и приезжие.

SUMMARY

The village Mastara is rich in old and new holy places, most of which have pilgrims up to our days. The most significant place of pilgrimage is St. Stephanos, the pilgrimage of which is feasted on the Red-Green Sunday. The St. Hovhannes Cathedral is a considerable monument of history and architecture for Armenia. It preserved its spiritual-ritual functions in our days. The shrine Tuxh Manuk is known mostly as child-giver and healer of the ill ones. A beloved holy place is St. Merelharots, visited mostly to heal the disease of skin named eretik, and the servants of the shrine have special gift of healing. The cross-stone St. Khach is mostly visited by young people. Other holy places in Mastara, such as St. Grigor Lusavorich, St. Grigor, St. Matnahar, St. Hakob, St. Hovhannes, St. Gayane, Shek Avetaran and the two St. Minas chapels are considered mighty saints. With exception of St. Stephanos Nakhavka, the local holy places have no special pilgrimage date. Pilgrims visit them on any day and in all seasons of the year. They are visited not only by local people but also by pilgrims from other localities.

